

U potrazi za novom političkom kulturom¹

Politika i religija pred izazovima postmoderne

Alen Kristić

“**R**IJEČ *BOG* opterećenija je od svih ljudskih riječi. Nijedna nije tako okaljana i tako rastrgana. Upravo je se zato ne smijem odreći. Pokoljenja ljudi teret svojih ustrašenih života svaljivali su na nju, pritiskujući je uz zemlju. Leži u prašini i nosi teret svih njih. Pokoljenja ljudi su je rastrgali svojim religijskim strančarenjem. Za nju su ubijali i za nju su umirali. Nosi tragove prstiju svih njih i krv svih njih. Gdje bih pronašao riječ kojoj bi uspelo označiti ono najuzvišenije! Ako bih uzeo najčistiji, najblistaviji pojam iz najnutarnije riznice filozofa,

---

¹ Prvotni poticaj ovog promišljanja i oslonac u analizi dosadašnjih paradigmi politike predstavlja knjiga poznatog švicarsko-njemačkog i katoličko-ekumenskog teologa **Hansa Künga**, tvorca ideje svjetskog etosa: *Weltethos für Weltpolitik und Weltwirtschaft*, Piper, München–Zürich, 1997. Promišljanje je objavljeno u: *Status*, magazin za političku kulturu i društvena pitanja, broj 10 (jesen / 2006), str. 228–236. U međuvremenu je spomenuta knjiga s hrvatskog prevedena na njemački i objavljena u obliku dviju zasebnih knjiga, upotpunjenih nekim novijim Küngovim promišljanjima: *Svjetski ethos za svjetsku politiku*, Intercon, Zagreb, 2007. i *Svjetski ethos za svjetsko gospodarstvo*, Intercon, Zagreb, 2007. U prevođenju knjige *Svjetski ethos za svjetsku politiku* sudjelovao je i autor ovog promišljanja.

mogao bih u njoj ipak uhvatiti samo neobavezujuću misaonu sliku, ali ne prisustvo onoga na što mislim, onoga što su svojim neizmjernim životima i smrtima častili i ponižavali ljudi...

Moramo poštovati one koji je zabranjuju, jer se bune protiv nepravde i sablazni, koje se tako rado pozivaju na ovlaštenje od *Boga*. Ali ne smijemo je napustiti. Dobro se može razumjeti predlaganje mnogih da se neko vrijeme o *posljednjoj stvari* šuti, kako bi zloupotrijebljena riječ bila izbavljena! Ali, ona **tako** neće biti izbavljena. Ne možemo očistiti riječ *Bog* i ne možemo je učiniti cijelom, ali je možemo, uprljanu i rastrganu, kakva jeste, podići sa zemlje i uzdići je u času velike strijepnje.”

Tako je nekoć pisao **Martin Buber**.

Suočen s temom odnosa **politike i religije**, čini mi se, osjećam istu muku koju je Buber osjećao dok je pisao o riječi *Bog*. Već danima me poput sjene prati pitanje kako danas **odgovorno pisati** o odnosu politike i religije – opterećene teme od koje se i pored toga ne smije odustati. Želio bih umaći zamci **neprodnog kritizerstva** koje se slavi i iscrpljuje u pronalaženju slabosti svega drugačijeg od sebe: osloboditi se kušnje **ideološke krajnosti** koja apsolutizira ulomak istine zatočen u unaprijed nepromjenjivim horizontima vlastitog bića; **posredovati nadu** koja će imati uporište u stvarnosti ukazivanjem na dosad neiskusane mogućnosti koje mogu biti prikladan put za budućnost. Ne znam hoću li u tome uspjeti, ali bez te želje, koja može izgledati **naivnom**, vjerujem da ne bi vrijedilo pokušavati pisati još jedno promišljanje o odnosu politike i religije – ni po čemu različito od zamornih tekstova izniklih iz mržnje ili dodvoravanja.

Razočaranje nad svjetskom politikom

Pogled na dosadašnju svjetsku politiku koja je oblikovala događaje prošlog stoljeća ne pruža puno nade jer su sva tri pokušaja da oblikuje novi svjetski poredak utemeljen na miru i pravednosti pala u vodu. Nakon Prvog svjetskog rata uslijedio je Drugi – još razorniji – a nakon njega podjela svijeta na dva ideološki zavađena bloka. Ni pad komunizma što je simbolično označilo rušenje Berlinskog zida nije ispunio pozitivna očekivanja. Još uvijek živimo u svijetu u kojem vlada nered. Stoga ne čudi posvudašnja prisutnost iscrpljenosti politikom.

Riječ je o svjetskoj politici koja začetak ima u ocu savremene države – **kardinalu Richelieu** (Riheliju). Uz njega – prvog evropskog političara – veže se pojam **državnog razloga** (*raison d'état*). Dobro države

i njezino proširenje svim sredstvima postale su vrijednosti nadređene konfesionalnim interesima i etičkim vrijednostima pred kojima su jednak osjećaj dužnosti u srednjem vijeku osjećali i vladari i podanici. Politika je zadobila vlastitu zakonitost zbog koje država više nije bila podvrgnuta istim moralnim obavezama kao pojedinci.

Zamisao prakticiranja politike isključivo usmjerene interesom države, oživljena od kardinala Richelieua, potječe od renesansnog mislioca **Machiavellia** (Makijavelija), za kojeg je mjerilo državnog djelovanja bilo zadobivanje, održanje i povećanje moći svim sredstvima i po svaku cijenu. Posljedica toga bilo je progonstvo morala utemeljenog u božanskim zapovijedima iz područja politike. Prema Machiavelliju, vladar u slučaju potrebe zbog dobra države ima slobodu ne obazirati se na važeće pravo i vladajući moral djelujući protiv vjere, milosrđa i ljudskosti.

Čak i površno razmišljanje doprijet će do spoznaje kako su razorni i osvajački ratovi vanjskopolitička, a bijeda i siromaštvo unutarnjopolitička posljedica takvog shvaćanja politike i države koje teži neograničenom umnožavanju moći. Potvrdilo se to i u vrijeme vladavine pruskog kancelara **Bismarcka** (Bizmarka), okrenutog protiv naprednih modernističkih, liberalnih i demokratskih snaga. Ničim sputana volja za moć i uvjerenje kako se politika ne smije voditi nikakvim idejama i uvjerenjima nego interesima učinili su od Bismarcka istinsko utjelovljenje politike kakvu je zacrtao Machiavelli, a prvi ostvario Richelieu.

Zahvaljujući **Ludwigu von Rochauu** (Ludvigu fon Rohauu), ona je u međuvremenu dobila i svoje ime – **realna politika** – politika bez moralnih osjećaja i uvjerenja kako je moć ispred prava. U prilog joj je kao potvrda došla **Darwinova** (Darvinova) **slika svijeta** u kojoj opstaju samo snažni, boreći se za život svim sredstvima, bez milosti za slabije, ali i **nihilistička filozofija Friedricha Nietzschea** (Fridriha Ničea) s onu stranu dobra i zla, za koga je moć kao izvorna životna snaga i sveobuhvatni smisao predstavljala prvotnu datost povijesti.

Koliko god bila hvaljena, kako je to knjigom *Diplomacija* učinio **Henry Kissinger** (Henri Kisindžer), nemoguće je skriti krizu realne politike koja je kao dominantna politička paradigma obilježila i oblikovala modernu, ne uspjevši ljudima do razornih ratova i sulude utrke u naoružanju posredovati ništa, a pogotovo ne svjetski poredak utemeljen na pravednosti i miru. Ipak realna politika modernu nije do kraja oblikovala sama. Uviđajući njezinu pogubnost američki predsjednik

Woodrow Wilson (Vudrou Vilson) postao je zagovornik **idealističke politike**, proglašavajući 1918. američki mirovni program sažet u 14 znamenitih tačaka. Usmjeren prema miru kao cilju političkog djelovanja do kojeg ne može doći bez obraćenja i povratka moralnim vrednotama, Wilson je zagovarao slobodu za sve narode, pravednost za prijatelje i neprijatelje te osiguravanje mira kroz savez naroda. Da su Wilsonove upute bile ostvarene, Evropa bi bila pošteđena Drugog svjetskog rata. Pristalice realne politike, nadjačavši pristalice idealističke politike, na kraju Prvog svjetskog rata nisu ostvarili **pravedan mir**, kako je to želio Wilson, nego **nametnuti i nepravedni mir**, kojim je Njemačka gurnuta na put na kojem će biti mjesta za osvajanje vlasti od strane ličnosti kakav je bio Hitler. Događanja nakon Drugog svjetskog rata umnogome su dala za pravo Wilsonu zbog čega unaprijed ne bi bilo dobro cjelovito od sebe odgurnuti kritiku koju realni političari upućuju pristalicama idealističke politike koja želi sačuvati vrijednost moralnih normi u svijetu politike.

Jednako kao i realna politika i idealistička u sebi skriva pogubne kušnje od kojih se treba zaštititi budnošću. Malo je potrebno da se idealistička politika pretvori u **dvoličnu oholost** koja kritizira politiku moći kod drugoga, a prakticira je istovremeno kod sebe, skrivajući je upravo pod velom demokracije, mira i ljudskih prava. Gotovo neprimjetno idealistička politika na taj način postaje **križarsko razmišljanje** koje sebe želi nametnuti kao jedini model ponašanja svijetu iza kojeg stoji božanski autoritet. Pored toga, ona može biti sasvim **neostvariva**. Bez procjene stvarnih mogućnosti njezino nastojanje da u svakom kraju svijeta ostvari moralne vrednote za koje se zalaže od volje za globalnim interveniranjem može dovesti do neuspjeha i razočarenja koje vodi u usku nacionalnu zatvorenost. Na koncu, ona može biti **nedjelotvorna**. Vrhunske vrednote bez stvarne političke snage koja će ih ostvariti ne koriste ništa jer isprazno moraliziranje ne može nadomjestiti stvarnu politiku.

Više je nego jasno kako ni realna ni idealistička politika nisu cjeloviti odgovor na izazove pred kojima se politika nalazi u vremenu globalizacije suočena s prijetnjom da o njoj i moralnim vrednotama neovisne postanu ekonomija i tehnika, kako je sama politika nekoć postala neovisna o moralnim vrednotama.

Prije nego što se osvrnemo na iskustva sa svjetskim religijama iz sadašnjeg promišljanja o politici moderne, mogli bismo izvesti nekoliko zaključaka. Dok bi pristalice realne politike morale prihvatiti kako je

cjelovito oslobađanje politike od etike neprihvatljivo jer vodi amoralizmu i povređuje sveobuhvatno važenje etike – **etička odgovornost** mora biti sastavni dio buduće politike – pristalice idealističke politike morale bi prihvatiti kako nije opravdano ni cjelovito podvrgavanje politike etici jer vodi iracionalizmu i povređuje vlastitu zakonitost politike – **triježno uvažavanje stvarnosti** odnosno **interesa i moći** ne smiju biti zanemareni u budućoj politici.

Razočarenje nad svjetskim religijama

Poput dosadašnje politike, i svjetske religije okružene su velikim razočarenjem. Teško da postoji veći sukob u svijetu u kojem jedna od svjetskih religija, uprkos mirotvornim tradicijama u sebi, nije poslužila kao način poticanja, produbljivanja ili opravdavanja krvavih sukoba. Kako su samo često koristoljubivi predstavnici svjetskih religija bili na strani moćnika i tlačiteljskih sistema, opravdavajući neljudska djela božanskim autoritetom. Koliko su samo truda vođe svjetskih religija utrošile da svojim podanicima dokažu kako samo oni posjeduju istinu i privilegiju od Boga izabranog naroda umjesto da su ljude podučavali međusobnom poštovanju, hrabrosti za susret i ljepoti Božije naklonosti svakom čovjeku. Koliko su samo puta religijski obredi poslužili da se očuva oprastanjem nepročišćeno sjećanje na pretrpljeno zlo počinjeno od neprijatelja kako bi u povoljnoj prilici poslužilo za uskrснуće mržnje i volje za osvetom umjesto da se u njima njeguje sjećanje na razornost svakog zla i hrabrost za velikodušno oprastanje i milosrđe.

Vjernost istini, opet, zahtijeva podsjećanje na to koliko su puta upravo religijske tradicije ponudile ljudima ohrabrenje da se pobune protiv nepravednih vladara i neljudskih odnosa u društvu, da učine prvi korak prema negdašnjem neprijatelju kako bi došlo do pomirenja i buduće saradnje, da prekorače uske granice osobnih interesa i stupe na zemlju velikodušnosti i solidarnosti, da stvore umjetnost i znanost u kojima će se zrcaliti ljepota i dostojanstvo ljudskog bića, da ljudi ne prestanu sanjati i djelovati u smjeru bolje budućnosti i onda kad joj se ne naziru obrisi, da – na koncu – ljudi dostojanstveno susretnu smrt i dopru do temeljenog i sveobuhvatnog smisla života.

Religija, vječita pratiteljica čovjeka, kroz povijest je poprimala na čudnovat način tako ljudske i tako neljudske oblike da se teško oduprijeti pitanju odakle potječe ta podvojenost u svim svjetskim religijama. Nedavno preminulom sociologu i teologu **Željku Mardešiću**, vođenom

ljubavlju prema čovjeku i vrijednosti dijaloga, uspjelo je proniknuti u mehanizme zbog kojih religija poprima tako oprečne oblike. U svim religijama postoje istovremeno dvije različite i često **oprečne nostalgije**.

Prva je **sakralne naravi**. Riječ je o nostalgiji za svetim koja se očituje u čežnji da se dostigne i doživi iskonsko sveto, jednom ostvareno na početku vremena, kada je vladao potpuni sklad između božanskog i ljudskog, nebeskog i zemaljskog, kada čovjek u sebi nije osjećao zlo i rastrganost, tjeskobu i strah, kada nije bilo ratova i sukoba, bolesti i prirodnih katastrofa, pa čak ni same smrti. Iz tog vremena vjernici crpe svaki smisao, a u dodir s njim dolaze putem blagdana, mitova i obreda.

Druga porijeklo ima u **svjetovnom poretku**. Riječ je o nostalgiji koja se očituje u čežnji za obnovom nekadašnje svjetovne (političke) moći organiziranog svetog koju je religija jednom u prošlosti ostvarila.

U svim religijama obje nostalgije obično postoje istovremeno; nekada ih je čak teško razdvojiti jednu od druge, ali među njima uvijek vlada dijalektička napetost, više ili manje vidljiva. O tome koja je od dviju oprečnih nostalgija nadmoćnija zavisi kakav će vanjski oblik zadobiti pojedina religija u određenom povijesnom razdoblju.

Okrećući se prvoj nostalgiji sakralne naravi, religija ostaje vjerna svojoj biti. Kao takva, sposobna je vršiti svoju službu posredništvu između božanskog i ljudskog, ali i posredništva između različitih kultura u kojima se pojedina religija ozbiljuje. Na taj način religija ostaje vjerna istinskim vrednotama istine, dobrote, milosrđa i ljubavi.

Prihvaćajući drugu nostalgiju, religija postaje suprotnost samoj sebi i postaje pogodna maska za nereligijske nakane, u prvom redu političke, jer se pokrivena **maskom svetog** politika bolje skriva i uspješnije manipulira s iskrenim vjerničkim čuvstvima i vrednotama. Kao takva, ne samo da je nesposobna vršiti svoju iskonsku službu, nego postaje djelatna u smjeru suprotnom od onoga u skladu s njezinom prirodom. Postaje službenica podmuklih političkih borbi za moć, zagovornica i opravdateljica ubijanja, mržnje i ratova. Umjesto da ljudima daruje smisao i oplemenjuje ljudsku kulturu, u ljudima budi i raspiruje animalne nagone, boreći se za političko nadživljavanje protivnika.

Nostalgija **sakralne naravi** u kršćanstvu je okrenuta **Isusu** i ostvarenju njegove dobrote i služenja ljudima putem nasljedovanja, dok se nostalgija za **svjetovnom moći**, kakvu je Crkva posjedovala u vrijeme cara Konstantina ili srednjovjekovnih papa, očituje u nastojanju Crkve da po svaku cijenu vlastitu instituciju ojača svjetovnom moći pa i po

cijenu zaboravljanja Isusa i sklapanja saveza s političkim pokretima okrenutih protiv čovjeka, kakvi su bili fašizam i nacizam. Što je Crkva više išla za svjetovnom moći, to je manje služila ljudima, postajući njihov neprijatelj, a što je više nastojala nasljedovati Isusa, to je više uspijevala biti **so zemlje**, što je Isus i očekivao od svojih učenika.

Drugačije nije bilo ni u povijesti drugih svjetskih religija, a opažanje kako je u svim svjetskim religijama položen izbor između **nostalgije za svetim** koja znači volju da se ponaša ljudski prema svima i **nostalgije za svjetovnom moći** koja znači volju da se za sebe prigrabi politička moć po svaku cijenu pa čak i onda kada to znači ponašati se neljudski prema ljudima i prirodi, neodoljivo podsjeća na napetost između **morala i moći** koja prožima politiku što se očituje u postojanju dvaju krajnje oprečnih oblika politike – **idealističke i realne**.

Ozbiljno istraživanje na vidjelo bi zasigurno iznjedrilo povezanost u obliku **nadahnuća** između religijske nostalgije za svetim i idealističke politike kao i religijske nostalgije za svjetovnom moći i realne politike.

Prije nego što pokušamo dati obrise odgovora šta u budućnosti učiniti sa svjetskom politikom ukliještenom u procjepu između moći i morala i svjetskim religijama rastrganim između nostalgije za svetim i nostalgije za svjetovnom moći, važno je reći šta s njima ne bismo smjeli učiniti.

Slijepa ulica fundamentalizama

Nezadovoljstvo svjetskom politikom i svjetskim religijama ne bi smjelo završiti jednostranim okretanjem leđa ni religiji ni politici, jer bi to značilo prikloniti se fundamentalističkoj logici razmišljanja koja zazire od temeljnog uvida kako je čovjek izvorno **religiozno i političko biće**.

Bez obzira na to kako nekima bila privlačna slika svijeta bez religija, ona je neostvariv san hranjen uvjerenjem kako su religije isključivi nazadni krivci za ljudsku nezrelost i zla ljudske povijesti. Umjesto preobrazbe religija vraćanjem na njihove izvore i jačanjem mirotvorno-dijaloških tradicija u njima, kao primjerenog odnosa prema mogućnosti zastrane religije, **svjetovni fundamentalizam**, o kojem se u buci govora o religijskom fundamentalizmu jedva čuje pokoja kritička riječ, želi prognati i potisnuti religije, ako ne iz srca ljudi, onda barem iz javne sfere društvene zbilje.

Na propast je osuđeno uvjerenje kako se religije mogu nadomjestiti samim **moralom** – svojevrsnom religijom bez Boga – budući da religije posreduju čovjeku i nešto više od morala: odgovore na posljednja pitanja odakle i kamo smjera čovjekovo postojanje. Posljednje čemu i zašto ljudska odgovornost! Slutnju o posljednjoj duhovnoj domovini u kojoj čovjek pronalazi duhovnu zaštićenost, temelje povjerenja i nade. Čeznju za **posve Drugim** koja je izvor i ohrabrenje borbi protiv neljudskih odnosa, čak i onda kada se čini da je osuđena na neuspjeh.

Podsjećanje na muku susreta svjetskih religija s evropskom modernom (demokracijom, ljudskim pravima, slobodom vjere ili položajem žene) ne bi smjelo, kako se to često događa, zasjeniti činjenicu da je sama evropska moderna nadahnuta i pokrenuta upravo **biblijskom tradicijom** kritički upravljenoj prema mitovima i ideologijama u ime ljudske zrelosti, slobode i odgovornosti. Odgovoriti pozivu mudrosti danas, kad se očituju granice i kriza moderne, značilo bi posegnuti za izvornim – religijskim – nadahnućima moderne kao poticaj njezinoj daljnjoj preobrazbi pod čime se podrazumijeva očuvanje njezinih pozitivnih dostignuća (ljudska prava, sloboda štampe, sloboda mišljenja ili sloboda vjere koja uključuje i slobodu nevjere) i ovladavanje njezinim negativnim posljedicama (svjetski ratovi ili uništavanje prirode).

Time bi se zaobišao i bijeg u **premodernu** koji zagovaraju pristalice ništa manje pogubne nakane skrivene iza **religijskog fundamentalizma** rodenog iz **selektivnog** okretanja leđa moderni – istovremenog prihvaćanja tehničkih dostignuća moderne (mediji) za širenje vlastite poruke i negiranja njezinih duhovnih dostignuća.

Religijski fundamentalizam od kojeg nije imuna nijedna religija predstavlja krajnju pobjedu nostalgije za svjetovnom moći u okrilju jedne religije – apsolutno podvrgavanje svih aspekata države i društva religijskim autoritetima. Poričući mnogostrukost paradigmi / tradicija unutar jedne religije, religijski fundamentalizam proglašava, pod krinkom obnove religije i povratka izvorima, onu religijsku tradiciju / paradigmu koja je nekoć religiji osigurala visoki stupanj svjetovne moći jedino normativnom i poželjnom. Tako se događa da drugorazredni ili iskrivljeni elementi prošlih religijskih tradicija / paradigmi, ugroženi modernom, postanu normativni **fundament** (nošenje brade ili vjervanje u nepogrešivost svete knjige u svim područjima ljudskog života), čime istinska religija u zagrljaju fundamentalizma postaje karikatura bogatstva koje nosi u sebi. Vrijednosti religijskog fundamentalizma

jesu apsolutna poslušnost umjesto slobode i odgovornosti, moralni rigorizam umjesto opraštanja i milosrđa te okrenutost idealiziranoj prošlosti umjesto otvorenosti budućnosti i izazovima sadašnjeg trenutka.

U pogubne saveze između politike i religije vodi kako zatvaranje očiju svjetovnog fundamentalizma pred krizom moderne i bogatstvom religijskih tradicija kao moguće pomoći nadvladavanju te krize, tako i zatvaranje očiju religijskog fundamentalizma pred duhovnim izazovima moderne i zaboravljenih mirotvorno-dijaloških tradicija vlastite religije. Vrhunac takvih saveza predstavlja na razini društva **politička religija**, a na razini pojedinca **ezoterično-okultna religioznost**.

Politička religija posljedica je pogubnog saveza između religije i politike u kojem religija političkim sredstvima želi zadobiti izgublenu svjetovnu moć, a politika pod krinkom religije, koristeći se njezinom snagom, ostvariti prizemne političke ciljeve. Riječ je o savezu realne politike i nostalgije za svjetovnom moći unutar religije koji često prikriva retorika idealističke politike i religijske nostalgije za svetim. Redovni rezultat ovakvih saveza jesu užasavajući ratovi u kojima su politički sukobi postali još krvaviji zahvaljujući prisustvu religije. Politička religija – za razliku od religije **produbljenog identiteta** koja čovjeku posreduje smisao i oplemenjuje kulturu, pozivajući ga da uvijek iznova nadilazi sebe u susretu s drugima i u pobjeđivanju straha od smrti – nepromišljeno se stavlja u službu **zatvorenih i isključivih identiteta** zatrovanih strahom za opstanak i mržnjom prema različitosti drugih. Ona sužava čovjekove horizonte, spuštajući ga na razinu ranjene divlje zvijeri koja je spremna učiniti sve da se odbrani i kojoj se sve oko nje zbog straha ukazuje u neprijateljskom obličju, pa i vlastita sjenka.

Za razliku od nje, ezoterično-okultna duhovnost, na reprezentativan način predstavljena u **New Ageu** i **scijentologiji**, priklanja se također nostalgiji za moć, ali više ne svjetovno-političkoj partikularnog identiteta, nego **moći individue** koja će pojedincu osigurati u svakom času zadovoljavanje osobnih potreba za trenutnim užitkom i zabavom. Stoga je ona savremeni izraz prakticiranja realne politike interesa i moći na osobnoj razini koji uljepšava duhovni plašt. Umjesto bojovne spremnosti političke religije, ezoterično-okultna religioznosti na svjetskoj pozornici promovira **relativizirajuću ravnodušnost** koja umjesto smisla čovjeku nudi površnu zabavu, ugodu i užitak, čime jednako kao i politička religija čovjeka svodi na čistu biologiju koja ne poznaje prostore duha.

Potruga za novom politikom

Negativne posljedice globalizacije, posebno činjenica kako ona prepuštena sama sebi uvećava postojeći jaz između bogatih i siromašnih, ukazuje kako svjetska politika pored razočarenja koje je prati još uvijek ima svoje mjesto u ljudskoj budućnosti. Na razmišljanje potiče činjenica da se pred rastućom vjerom u samodostatnost svjetskog tržišta i ekonomije – **ekonomizam** – kao sila koje će same od sebe oblikovati svijet na dobro svih ljudi, povjerenje u politiku može vratiti samo smjelošću politike ne samo da se vrati moralnim vrednotama unutar vlastitog svijeta, nego nastojanju da postane njihovim zagovornikom u svijetu ekonomije neograničenog profita i znanstvenih poduhvata spremnih na gaženje dostojanstva čovjeka i prirode.

Svijet u vrtlogu globalizacije treba novu vrstu politike izniklu iz **globalne etičke odgovornosti za svijet** u kojoj će trijezno uvažavanje interesa svih strana biti povezano s temeljnim etičkim orijentacijama. Njezin kriterij i konačna svrha mora biti **čovjek**, a moć koju posjeduje mora umjesto za vladanje biti iskorištena za služenje ljudima i ostvarenje humanih nakana.

Usto, religija u budućnosti više ne bi smjela biti **nedostajuća dimenzija** državnog umijeća, čija se pogubnost očituje pri donošenju važnih političkih procjena od ljudi neosjetljivih za značaj religije i njezinu ulogu u odnosu na politiku. Upravo je tu korijen krive procjene mnogih političkih poteza, čak i velikih svjetskih sila poput SAD-a. Iza nje se skriva **sekularizirajući redukcionizam** – talac grubog materijalističkog determinizma – sklon zaboravljanju ne-materijalnih motivacija u stvarnom svijetu, kako je svojim istraživanjima potvrdio **Edward Luttwak** (Eduard Lutvak) – dugogodišnji profesor na *John Hopkins* Univerzitetu u SAD-u.

Umjesto zagovaranja **pesimizma** s obzirom na poziv političara ili zahtjeva za **posebnim** – od poštivanja ljudskosti, mira, pravednosti i istinitosti oslobađajućim – **moralom** političara – ma kako to u prvi mah **naivno ili uzaludno** izgledalo – trebalo bi započeti s odgojem mladih za novo shvaćanje politike i mladim ljudima izazov stvaranje nove politike predstavljati kao čovjeka dostojan životni poziv. Žele li ljudi da njihova civilizacija opstane, neizbježno je napuštanje **novovjekovne politike nacionalnih interesa, moći i prestiža**. Na njezino mjesto treba doći nova politika regionalnog razumijevanja, zbližavanja i pomirenja, pove-

zana s promjenom vodećih političkih vrednota. Sukob treba zamijeniti saradnja, bojovnost kompromis, revanšizam integracija.

Ohrabrujuće je da tako razmišljaju također nekadašnji državnici i predsjednici vlada koje, okupljene u *InterAction Councilu*, predvodi **Helmut Schmidt (Helmut Šmit)**. Pokazali su to idejom *svjetskog etosa* nadahnutim dokumentom nastalim u Kapstadtu (Kapštatu) 1999. godine (*Opći proglas ljudskih dužnosti*) putem kojeg su istakli kako svjetska politika ubuduće mora biti nositeljica vrijednosti *kulture nenasilja i strahopoštovanja pred životom, kulture solidarnosti i pravednoga gospodarstva, kulture tolerancije i života u istinitosti, kulture ravnopravnosti i partnerskog odnosa muškarca i žene*.

Upotrebom riječi **kultura** nekadašnji državnici i predsjednici podsjetili su – možda i nesvjesno – kako se politika ne može mijenjati isključivo sama iz sebe. Reforma institucija i propisivanje novih zakona neće dovesti do preobrazbe politike bez izgradnje nove **političke kulture** i u ljudima očuvanja **etičke volje i osjećaja za vrednote** zbog kojih ljudi uopće poštuju zakone.

Upravo se tu – a ne u nekritičkom stranačko-ideološkom prijanjanju uz određenu političku opciju – nalazi **istinsko mjesto religija** – u doprinosu izgradnji nove političke kulture i očuvanju etičke volje i osjećaja za vrednote u ljudima.

Prvobitni način djelovanja religija i jeste djelovanje iz temelja i od pojedinaca potičući **obraćenje srca** – revoluciju veću od svih drugih bez koje neće biti nove politike jer njoj put mora pripremiti **promjena mentaliteta i načina razmišljanja**. Krenu li svjetske religije u tom smjeru, pokazat će bogatstvo **kulturnih rezervi demokracije** koje posjeduju u sebi, iskupljujući se za sva davna i sadašnja neprijateljska raspoloženja prema demokraciji, mada je i sama demokracija nadahnutu religijskim vrednotama.

Prema novoj političkoj kulturi

Na kraju, ostaje ukazati na načine na koje religije mogu doprinijeti stvaranju nove političke kulture iz koje može izniknuti politika primjerena izazovima sadašnjosti i score budućnosti:

(1) *Protiv političkog idolopoklonstva*

Mogućnost demokratski shvaćene politike jeste ustrajavanje na činjenici kako je politika (svaki politički program i njegovo ostvarenje) **ljusko djelo** – nužno promjenjivo, nesavršeno i otvoreno propitivanju – pokušaj ispunjavanja volje naroda.

Težnja političara da pribave božanski legitimitet za političko djelovanje kako bi izbjegli odgovornost pred narodom i onemogućili postojanje kritički raspoložene opozicije drevna je kušnja političara koja je religijskim vođama omogućavala zadobijanje svjetovno-političke moći u zamjenu za posredovanje božanskog legitimiteta pojedinim političarima ili sistemima vlasti. U prilog joj je išla oduvijek koliko težnja ljudi da zahtjevnosti slobode umaknu poklanjanjem vlastite slobode drugima, na što je još upućivao **Dostojevski** u *Velikom inkvizitoru*, toliko čežnja ljudi za vođom kao materijaliziranim simbolom sigurnosti pred neizvjesnom budućnošću, što je posvjedočila Biblija pripoviješću o pravljenju **zlatnog teleta** u pustinji kao pokušaju da se Bog lokalizira na jednome mjestu i unutar jedne zajednice.

Pridavanjem božanskog legitimiteta političarima, religije od njih čine **idole**, a idolopoklonstvo je u skladu s tradicijama židovstva, kršćanstva i islama grijeh veći od svih, jer ljude potiče na poštivanje i klanjanje ovozemaljskim stvarnostima na način kako to jedino odgovara čovjekovu stavu prema Bogu. Ako religije u budućnosti žele biti vjerne istini vlastitih poruka, morale bi ustrajavati na podsjećanju kako je politika ljudsko djelo i pokušaj izvršavanja volje ljudi od kojih je načinjeno društvo. Tako će, doduše, izgubiti svjetovno-političku moć, ali će dobiti na vjerodostojnosti i umaknuti zloupotrebi od strane politike.

Ujedno bi, podsjećanjem kako je cjelovito i konačno spasenje ljudi pridržano Božijem zahvatu u povijest, religije mogle postati **pozitivno-kritička opozicija** svake vladajuće politike, koja će svako ostvarenje političkog programa očuvati od apsolutiziranja i samozadovoljnog ukopavanja političara na mjestu do kojeg se došlo, tjerajući politiku na stalno poboljšavanje postignutih uvjeta ljudskog života.

Prema tome, religije bi, ostajući vjerne vlastitoj poruci kako ljudi ne smiju ni pred jednom zemaljskom veličinom – idolom – izgubiti ljudsko dostojanstvo, mogle očuvati politiku od **idolopoklonstva** i **lažne svijesti** kako je kao ljudsko djelo u stanju ili je već ostvarila raj – savršeno stanje za sve ljude.

(2) Njegovanje uključivog identiteta

Procesima globalizacije mnoge kulturne i religijske zajednice osjećaju strah za vlastitu kulturu i religijski identitet. Neke od njih izlaz pronalaze u zatvaranju u sebe, a druge u nasilju koje kulminira u organiziranom terorizmu. Ondje gdje vlada grčeviti strah za vlastiti identitet, nije moguća istinska politika razumijevanja i suradnje. Vjerske zajednice mogu preuzeti ulogu izgradnje identiteta koji neće osjećati strah u susretu s drugačijim od sebe. Umjesto izgradnje identiteta isključivo na onome što nas razlikuje od drugih, što završava u nasilju sklonoj **zabludi apsolutne čistoće** – krvi, tla ili jezika – religijske zajednice mogu pomoći izgradnji **uključivog identiteta** izgrađenog i na onome što nam je s drugačijim zajedničko.

Takav uključivi identitet oslobođen je straha od drugog spoznajom o duhovnoj srodnosti sa svim ljudima pored svih razlika. Stoga omogućuje dijalog i toleranciju shvaćenu ne kao puko podnošenje drugih, što svaki čas može kliznuti u nasilje, nego kao aktivno upoznavanje i saradnju s drugima, bez pritajene želje da se njima ovlada i da ih se učini sličnima sebi. Drugi postaje mogućnost obogaćenja i produbljivanja vlastitog identiteta.

Ljudi uključivog identiteta sposobni za dijalog i toleranciju preduvjet su dijaloške političke kulture u kojoj će svaka strana imati mogućnost izreći svoja uvjerenja i vrijednosti iz kojih njihova uvjerenja izniču kako bi se došlo do temelja zajedničkog života u zajednici / društvu.

Njegovanje identiteta s **propusnim granicama** sposobnim za dijalog zasigurno je mogući veliki doprinos svjetskih religija stvaranju nove političke kulture, budući da one oduvijek nadilaze granice između različitih rasa i kultura.

(3) Govor o tuđoj patnji

Sjećanje je jedna od temeljnih oznaka religijskih tradicija zbog čega mnogi sociolozi religije nazivaju **organiziranim sjećanjem čovječanstva**. Da sjećanje određuje sadašnjost, pa i onu političku, gotovo da je suvišno podsjećati.

Sjećanje opterećeno nepravdama sprečava ostvarenje mirne sadašnjosti, a obično je sačuvano i prenošeno putem religijskih tradicija. Vraćanjem izvornim vrijednostima religije bi danas trebale preuzeti odgovornost da sjećanje na patnju vlastitih vjernika (nacionalne zajednice koju pojedina religija obilježava) oplemene čuvanjem sjećanja i govorom

o patnji vjernika drugih religija (nacija), jer je isključivi spomen vlastite patnje sredstvo i izvor mržnje i rata.

Govor unutar religija o patnji onih drugih sprečava politiku da od religijskih sjećanja načini plodno tlo za uskrsnuće starih mržnji i vapaja za osvetom. Govor o Bogu u budućnosti morao bi biti povezan s osjetljivošću za tuđu patnju – sve do one neprijatelja – i tugom zbog propuštene odgovornosti i uskraćivanja solidarnosti.

Prema biblijskoj tradiciji, izvor grijeha jeste uskraćivanje sudioništva u tuđoj patnji. Isusov pogled nije najprije bio usmjeren na grijeh nego na patnju drugih, što bi nas trebalo podsjećati kako ne postoji ljudska patnja koja nas se ne tiče. Stoga je govor o tuđoj patnji zaboravljeni **biblijski univerzalizam** s kojim u budućnosti mogu biti povezane kulturne razlike i ljudska prava bez relativiziranja kultura, kulturnog relativizma ili imperijalističkog totalitarizma skrivenog iza univerzalizma, o čemu uvjerljivo govori i svjedoči već godinama kršćanski teolog **Johann Baptist Metz** (Ivan Baptist Mec).

Govor o tuđoj patnji u pojedinoj religiji ujedno podrazumijeva sposobnost za priznavanje **vlastite krivice** i **sposobnost obraćenja**, čime se ostvaruje rastanak od umišljene povijesne i političke nedužnosti religija. Čak je jedan od bitnih korijena religijskog fundamentalizma govor o Bogu leđa okrenutih ljudima pogođenim nepravednom patnjom.

Pomoći izgradnji političke kulture koja je inspirirana spomenom tuđe patnje poziv je svim religijama – prije svega kršćanstvu rođenom iz spomena na Isusovu patnju na križu – preko kojeg mogu poduprijeti savjesnu svjetsku politiku – mirovnu i solidarnu politiku, koja je svjesna tuđe patnje. Inače će kolektivna pamćenja bez svijesti o tuđoj patnji i dalje ljude voditi u konflikte. Morali bismo povjerovati kako je uvjet svake istine smionost da se dopusti da tuđa patnja progovori i da povijest pogledamo očima vlastitih žrtava.

(4) *Razgradnja predrasuda*

Velika zapreka izgradnji dijaloške političke kulture predstavljaju predrasude o strancima koji su u međuvremenu, zahvaljujući globalizaciji, postali susjedi. Zorno se to pokazuje danas u Evropi preplavljenoj i ustrašenoj strancima. Ne posvetiti pažnju tome značilo bi širom otvoriti vrata mržnji koja će u strancima vidjeti krivce za sve poteškoće u društvu.

Svjetske religije čuvaju u sebi neprocjenjivo važne i snažne poticaje za razgradnju predrasuda o strancima kao svjedočanstvu vlastite vjere.

Zapovijed s prvih stranica Biblije o zabrani **urezivanja likova** – pravljena slika čovjeka i Boga – u konačnici smjera protiv pravljenja vlastitih nepromjenjivih slika o strancima koje ne odgovaraju stvarnosti stranaca nego su plod naše duhovne ljenosti i straha od susreta. Služeći našem vlastitom rasterećenju – misaonom i moralnom – polagahno demoniziraju strance, projicirajući na njih naše vlastite slabosti i strahove. Istinski problem ne predstavljaju stranci nego način kako ih opažamo. Pitanje je imamo li oči sposobne za gledanje drugih u njihovoj istini i jesmo li spremni u njihovoj različitosti prepoznati trag Boga.

Ne čudi da svete knjige svjetskih religija tako puno govore o očima, načinu gledanja i važnosti budnosti. Povezuje ih također visoko cijenjenje gostoljubivosti čak do te mjere da se u strancima vide anđele ili glasnike koji spašavaju od propasti. Bilo bi više nego dobro kada bi Evropa umjesto straha od stranaca imala otvorene oči i uši za proroštvo ljudi iz drugih kultura i drevnu mudrost koja ih u tim ljudima pohodi. Na koncu, voljeti iste znači njegovati duhovni narcizam. Ozbiljenje istinske ljubavi – odraza Božijeg – sposobnost je voljenja drugačijih od sebe uz poštovanje njihove različitosti.

Umjesto utrke za svjetovnom moći i međusobnim rivalstvom, s obzirom na istinu, svjetske religije mogle bi položiti jedan od glavnih temelja nove političke kulture, razgrađujući predrasude prema strancima i njegovanjem **odgovornosti za manjine** na vlastitom području.

(5) U obrani psihološke slobode

Uvjet političke slobode oduvijek je **psihološka sloboda**. Čovjek zarobljen **temeljnim ljudskim strahovima** – strahom od smrti, gladi i istrebljenja – izručen je bez zaštite političkim manipulacijama koje će spomenute strahove u njemu do te mjere uvećati da će ugušiti svaki trag njegove osobne odgovornosti.

Religije u sebi kriju snagu sposobnu da pomogne čovjeku: ne samo da ovlada temeljnim ljudskim strahovima, nego i da se iznad njih izdigne. Ako se okrenu pomaganju ljudima na putu do psihološke slobode, religije će ujedno doprinijeti političkoj slobodi svake osobe. U suprotnom će biti nijemi promatrači ili aktivni pomagači preobrazbe duhovnim prostorima otvorenih ljudskih bića u životinje kojima vladaju nemilosrdni instinkti biološkog preživljavanja.

(6) U obrani socijalne slobode

Za političku slobodu ništa manji uvjet od psihološke jeste **socijalna sloboda**. Materijalna neovisnost čini ljude otvorenijim odgovornosti u svijetu politike. Stoga je od neprocjenjive važnosti djelovanje religija u stvaranju društva prožetog socijalnom pravdom koja omogućuje socijalnu slobodu.

Nisu za potcjenjivanje karitativni poduhvati religijskih zajednica, ali ih njihove tradicije – osobito **proročke** – jer obavezuju na sučeljavanje s izvorom samih socijalnih nepravdi. Otvoreni **kritički nastup** u javnosti protiv tvoraca socijalnih nepravdi, čak i po cijenu gubljenja vlastite materijalne sigurnosti, za religije znači izabrati vjernosti vlastitoj poruci i biti glasom onih koji se, pritisnuti nepravdom, ne usuđuju prosvjedovati kako im se socijalno stanje ne bi još više pogoršalo. Činiti drugačije – pobjeći u šutnju ili primati novac od tvoraca socijalne nepravde – za religije bi značilo izobličiti se u vlastitu suprotnost. Zveckanje novca u ušima religijskih poglavara ne bi smjelo nadjačati nijeme vapaje patnika izručenih za socijalne vrednote slijepim poslodavcima i strukturama vlasti.

(7) Podsjećanje na ljudske dužnosti

Religije u sebi također nose svijest o **ljudskim dužnostima** koja je starija od proglasa ljudskih prava. U vremenu zaborava ljudskih dužnosti upravo bi religije mogle biti glas društva spreman podsjećati na važnost ljudskih dužnosti koje, zajedno s ljudskim pravima, neraskidivo čine **ljudsko dostojanstvo**. Buduća politička kultura u sebi mora ujedinjavati svijest o ljudskim pravima i svijest o ljudskim dužnostima. Poštivanje ljudskih dužnosti preduvjet je poštivanja ljudskih prava, a društvo u kojem se isključivo govori o ljudskim pravima nije ništa drugo do krinka iza koje se skriva ravnodušnost prema drugima i vlastita sebičnost.

(8) Poštivanje religijskih simbola

Religije su nezamislive bez **simbola** kroz koje ljudima posreduju vlastitu poruku, otvarajući ih za nadu koja nadilazi ljudske mogućnosti. Izvorna nakana religijskih simbola nije pravljenje granica među ljudima nego pravljenje mostova između ljudi koliko i između ljudi i Boga.

Nažalost, religijski simboli kroz povijest su često zloupotrebijivani,

koliko od strane samih religija, toliko i od politike. Posljedica je činjenica da izvorna poruka mnogih religijskih simbola više ne dolazi do ljudi u njihovu čistom i izvornom obliku. Dovoljno se sjetiti kršćanskoga križa – simbola ljubavi i pobjede nad vlastitim zlom – zbog dvoličnog života kršćana za mnoge je postao simbolom straha i mržnje – kršćanskog isticanja nadmoćnosti i pobjede nad drugima.

Budući da simboli uopće, a religijski posebno, imaju izuzetnu **pokretačku snagu**, religije bi nad njima morale bdjeti kako ne bi bili zloupotrebljavani od strane politike ili same religije. Jedino će tako religijski simboli moći iznova svim ljudima posredovati izvornu poruku nade za sve ljude i pomoći dijalog kultura koje su dobrim dijelom izgrađene na religijskim simbolima. Prepušteni zloupotrebi i dalje će ljude poticati na građenje granica opekama mržnje i straha.

Poštivanje i razumijevanje izvorne poruke simbola drugih religija mora postati škola izgradnje nove političke kulture koja će biti osjetljiva za poruke simbola različitih kultura i religija kao preduvjeta dijaloga i saradnje među ljudima.

(9) Ohrabrenje za prvi korak u ime mira

Postoje mnoga krizna mjesta na svijetu u kojim se ne nazire izlaz unatoč svim naporima političkog pregovaranja zbog ustrajnog insistiranja na vlastitim pravima svih strana. Religije bi upravo na tim mjestima, kakva su Sjeverna Irska ili Izrael, mogle poslužiti kao nadahnuće političarima na odvažno **odricanje od vlastitih prava bez uzvrata** u ime mira, jer to ne znači nužno voditi lošu politiku nego politiku spremnu djelom posvjedočiti kako joj je u konačnici stalo do mira i da ljudi imaju primat nad pravom. Za kršćane nadahnuće za takve odvažne korake prije svega jeste primjer Isusa iz Nazareta.

Da takvi potezi nisu idealistička iluzija, pokazali su nakon Drugog svjetskog rata državnici Njemačke i Francuske, kojima je otvorenost religijskim nadahnućima omogućila nadilaženje višestoljetne mržnje Nijemaca i Francuza, kao i stvaranje temelja današnje Evropske Unije. Iskorak prema drugome konkretiziran u odricanju od vlastitih prava može iznenada u bezizlaznim situacijama pokazati novi put i stvoriti temelje novog povjerenja.

Takva odvažnost nadahnuta religijom u ime mira morala bi biti jedna od glavnih sastavnica buduće političke kulture – hrabrost da se učini prvi korak prema miru u kriznim političkim situacijama.

Spomenute mogućnosti doprinosa religija stvaranju nove političke kulture postat će, naravno, stvarnost u onoj mjeri u kojoj religije dopuste kritiku vlastitog djelovanja iza koje će stajati nakana jačanja nostalgije za svetim unutar religije.

Svim religijama nedostaje kultura **kritičke javnosti unutar njih samih** u kojoj ne bi smjele promatrati neprijateljski raspoložene vjernike nego vjernike željne odgovornog života vjere. Više nego dosada religije su izložene pogledu javnosti zbog čega više neće biti lahko skrivi istinske vrednote koje ih potiču na djelovanje – **želje da nose u svijetu nadu za sve ljude ili želje da sredstvima političke moći potvrde vlastitu instituciju** – ali se taj izbor ne događa samo u službenim predstavnicima vjerskih zajednica nego u svakom pojedinom vjerniku pozvanom na odgovorno življenje vjere u društvu u kojem ih obavezuje saradnja s ljudima nevjernicima oko dobra čovječanstva, jer je nevjera kao i vjera izbor dostojan ljudskog dostojanstva, ako je utemeljen na savjesti i stalnom propitivanju pojedinca u ozračju osobne slobode.

Ali, kakvo je stanje u našem vlastitom domu – bh. društvu?

Osvrt na bh. društvo

Više je nego jasno kako bh. političari na svim stranama **isključivo** prakticiraju **realnu politiku moći i interesa**, što je ključni razlog daljnje razjedinjenosti Bosne i Hercegovine. Na bh. građanima leži odgovornost: vlastito povjerenje ponuditi onim političarima u kojima osjete spremnost na prakticiranje drugačije politike iznikle iz etičke odgovornosti za sve građane Bosne i Hercegovine i stanovnike okolnih zemalja uz uvažavanja čitava spektra različitih interesa kojima je Bosna i Hercegovina prožeta.

Više je nego jasno, također, kako u religijama prisutnim u Bosni i Hercegovini još uvijek **dominira nostalgija za svjetovnom moći** zbog koje ne uspijevaju konkretno raditi na ozdravljenju bh. društva, postajući često sluge i ulog političkih nadmudrivanja na putu do vlasti.

Na vjernicima bh. religija leži odgovornost ne dopustiti religijskim poglavarima da **monopoliziraju** predstavljanje i tumačenje religijskih tradicija u kojima žive, nego da odvažno i odgovorno nastupaju, nadahnuti dobrotom vlastite religije u svim područjima društvenog života – politici, znanosti, školstvu ili gospodarstvu – ali bez **fundamentalističke umišljenosti** kako sve znaju, nego u poniznosti koja želi saradivati sa svim pozitivnim snagama u društvu oko rasta dobra i

povjerenja među ljudima.

Jedino će tako religije i u Bosni i Hercegovini konačno prihvatiti vlastitu **povijesnu i političku odgovornost** za prošlost ove zemlje, započevajući konačno raditi na vjerodostojnoj borbi protiv političkog idolopoklonstva, na izgradnji uključivog identiteta vlastitih vjernika, na govoru o tuđoj patnji unutar vlastite tradicije, na razgrađivanju međusobnih predrasuda, na doprinošenju psihološkoj i socijalnoj slobodi pojedinaca, na isticanju važnosti ljudskih dužnosti, na poštivanju i čuvanju od zloupotrebe religijskih simbola i na poticanju političara da se i u svijetu politike usude odreći vlastitih prava u ime mira i pomirenja među ljudima u kriznim političkim situacijama.

U protivnom, i dalje ćemo u Bosni i Hercegovini imati na djelu **politike i religijske zajednice** leđa okrenutih nepravednim patnjama koje sve više pritišću leđa bh. građana ♦

Finding A New Political Culture²

Politics and Religion and the Challenges of Post-Modernism

Alen Kristić

Summary

All religions lack the culture of critical public, which should not look towards unfriendly believers, but rather believers looking for a responsible life of faith. Now more than ever, religions are exposed to the public eye, which is why it is no longer easy to hide the true values that motivate their action – the desire to give hope to all people, or the desire to confirm

²The original source of such analysis of the current political paradigm is the book of the famous Swiss-German and Catholic-ecumenical theologian **Hans Küng**, creator of the idea of the world ethos: *Weltethos für Weltpolitik und Weltwirtschaft*, Piper, München – Zürich 1997. It was originally published in: *Status – Magazine for political culture and social issues*, Vol. 10 (Autumn 2006), pp. 228-236. In the meantime, the book was translated from German to Croatian and published as two separate books, completed by Küng's more recent studies: *Svjetski ethos za svjetsku politiku*, Intercon, Zagreb 2007, and *Svjetski ethos za svjetsko gospodarstvo*, Intercon, Zagreb 2007. The author was involved in the translation of *Svjetski ethos za svjetsku politiku*.

its own institutions using the devices of political power – but this does not just happen to official representatives of religious communities, but also to each individual believer called to live their fate responsibly, in a society bound by cooperation with those who do not believe on matters related to the good of mankind, since the lack of faith, just like faith, is a choice worthy of human dignity, if based on conscience and a constant examination of the individual in the realm of personal freedoms.

Literatura

Knjige:

1. Hans Küng: *Weltethos für Weltpolitik und Weltwirtschaft*, Piper, München–Zürich, 1997.
2. Hans Küng: *Projekt Weltethos*, Piper, München–Zürich, 1992.
3. Hans Küng: *Das Christentum*, Piper, München–Zürich, 1999.
4. Hans Küng: *Biti kršćanin*, Konzor–Synopsis, Zagreb–Sarajevo, 2002.
5. Jakov Jukić (Željko Mardešić): *Lica i maske svetoga*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1997.
6. Johann Baptist Metz: *Politička teologija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004.
7. Henri Kisindžer: *Diplomatija I*, Verzalpress, Beograd, 1999.
8. Jürgen Moltmann: *Raspeti Bog – Kristov križ kao temelj i kritika kršćanske teologije*, Ex libris, Rijeka, 2004.

Članci:

1. Željko Mardešić: „Crkva između dviju oprečnih nostalgija”, *Crkva u svijetu*, br. 2, (36/2001).
2. Christoph Schwöbel: „Tolerancija iz vjere – identitet i tolerancija u obzoru religioznih izvjesnosti istine”, u: Jukić: 32–33(2002/20003).